

К.В. Катеринчук,

кандидат юридичних наук

ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ КАТУВАННЮ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто правові та організаційні засади запобігання катуванню, з чого можна зробити висновок, що в Україні створено достатньо потужний організаційно-правовий механізм протидії цьому виду злочинів.

Ключові слова: катування, нелюдське поводження, жорстоке поводження, принижуюче гідність поводження, запобігання.

В статье рассмотрены правовые и организационные меры предупреждения пыток, из чего можно сделать вывод, что в Украине создан достаточно мощный организационно-правовой механизм противодействия этому виду преступлений.

Ключевые слова: пытки, бесчеловечное обращение, жестокое обращение, унижающее достоинство обращение, предотвращение.

Legal and organization background of torturing prevention is considered. The conclusion about the creation in Ukraine of strong mechanism for preventing this kind of crimes is drawn.

Keywords: torturing, inhuman treatment, cruel treatment, dignity depreciating treatment, prevention.

Із розгляду правових і організаційних засад запобігання катуванню можна зробити висновок, що в Україні створено достатньо потужний організаційно-правовий механізм протидії цьому виду злочинів. Завдання суспільства – привести цей механізм у дію, забезпечити його ефективне функціонування як засобу запобігання катуванню. Для того, щоб ефективно це зробити, треба чітко з'ясувати його спрямованість, а саме – пізнати причини та умови, що сприяють вчиненню катування, і виробити заходи щодо їх усунення.

У нашій державі, крім науковців, які займаються цією тематикою (О.А. Мартиненко, О.Н. Ярмиш, О.М. Ігнатов, А.П. Бущенко, А. Павличенко та ін.), діє також система національних та міжнародних нормативно-правових актів, які покликані охороняти права та обов'язки людини (розглянуто в контексті статті).

На підставі узагальнених даних про особу злочинця автор дійшов висновку щодо можливості класифікації суб'єктів катування за групами з урахуванням відомчої приналежності: перша група – працівники правоохоронних органів; друга – працівники пенітенціарних установ; третя – військовослужбовці; четверта – медичні працівники; п'ята – працівники приватних охоронних структур; шоста – інші фізичні особи [1]. Ця класифікація допоможе вирішити проблеми та шляхи реалізації організаційно-правових засад запобігання катуванню в Україні.

Як свідчать матеріали правозахисних організацій і дані нашого дослідження, найбільше катувань вчиняють **працівники правоохоронних органів**, що становить велику суспільну небезпеку. Адже коли факти катувань стають відомими населенню від самих катованих або через повідомлення у пресі, у людей виникає вороже ставлення як до самих працівників правоохоронних органів зокрема, так і до цих органів загалом, почуття зневіри у верховенстві закону в державі та сумнів у тому, чи є така держава правовою. Тобто факти застосування катування негативно впливають на суспільство.

Якщо говорити про причини вчинення працівниками правоохоронних органів злочинів взагалі, і катувань зокрема, то перш за все треба згадати зовнішній фактор і наголосити на тому, що це явище спричиняє притаманне нині нігілістичне ставлення в державі до дотримання законів з боку вищих державних виконавчих органів та посадовців, яке поширено і в нижчих ешелонах влади, що майже щодня демонструється у повідомленнях радіо і телебачення. Система правоохоронних

органів теж не уникла нігілізму у дотриманні законності, що проявляється у намаганні досягти за будь-якої ціни високих показників у боротьбі зі злочинністю. Цей зовнішній фактор детермінує внутрішній (особистісний), що проявляється в особистому нігілістичному ставленні правоохоронця до дотримання норм закону, у байдужому, зневажливому ставленні до людини, охорони її прав та інтересів. Особливо це проявляється у сфері дізнання і слідства, коли, намагаючись швидко розкрити злочин, дізнавачі та слідчі застосовують катування для зізнання підозрюваного. У діяльності правоохоронних органів значними недоліками, що є умовами вчинення катування, є безкарність та вседозволеність щодо незаконних методів ведення дізнання та слідства, потурання досягненню результатів будь-якою ціною з боку керівництва, тиск керівництва отримати докази у стислий строк. За таких умов виникає професійна деформація, що є фактично декваліфікацією правоохоронців, які неспроможні нормально розслідувати злочини, займатися систематичною і копіткою працею, спираючись на букву закону тощо.

Факти побиття громадян, які часто межують з катуванням, нерідко мають місце у діях працівників міліції при затриманні підозрюваних. Умовами вчинення таких дій теж є безкарність та вседозволеність щодо незаконних методів поводження з громадянами. Зокрема, на безкарність як на умову, що сприяє вчиненню катувань, вказали 41,9 % осіб, що взяли участь в анкетуванні.

Запобігання катуванням у правоохоронних органах полягає перш за все у прищепленні їх працівникам правової культури шляхом правової освіти і правового виховання. Під час занять правоохоронці мають, поряд з іншими, твердо засвоїти положення Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Конвенції про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання та інші. Обов'язковим є засвоєння положень Етичного кодексу працівника органів внутрішніх справ України. Для посилення профілактичної спрямованості цього документа слід додати до нього положення про неприпустимість побиття затриманих, застосування у службовій діяльності катувань для одержання зізнання затриманого, підозрюваного.

Навчальні заклади системи Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, інших силових структур повинні ініціювати систематичні широкомасштабні наукові семінари з питань запобігання зловживанням владою і жорстокого поводження працівників правоохоронних органів із затриманими особами на стадіях дізнання і досудового слідства за участю працівників керівної ланки правоохоронних органів. У свою чергу, керівництво правоохоронних органів має проводити навчальні заняття з підлеглими для доведення до їх відома основних вимог, положень і пропозицій, висловлених на таких семінарах. Зокрема, на питання щодо доцільності проведення систематичних широкомасштабних наукових семінарів серед працівників правоохоронних органів щодо роз'яснення національного та міжнародного законодавства з питань запобігання катувань, зловживань владою і жорстокого поводження позитивну відповідь дали 79 % опитаних.

Припиненню катувань в органах внутрішніх справ сприятимуть заходи кадрового характеру, а саме – рішуче очищення від осіб, які у службовій діяльності допускають щодо громадян, побиття, катування та інші види жорстокого, нелюдського і такого, що принижує гідність людини, поводження.

У навчальних планах навчальних закладів, які готують правоохоронців, слід збільшити кількість навчальних годин для вивчення дисципліни з прав людини, за рахунок яких ширше висвітлювати питання захисту осіб, які потрапили у сферу дізнання і слідства, від катувань та інших видів жорстоких, нелюдських, або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання.

Враховуючи положення Зводу принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином, згідно з яким жодна затримана особа не повинна піддаватися під час допиту насильству або таким методам дізнання, які порушують її здатність приймати рішення або виносити судження, Міністерство внутрішніх справ України має видати нормативний акт, який забороняв

би завершувати дізнання і слідство у кримінальних справах тільки на підставі зізнання підозрюваної особи, особливо одержаного із застосуванням катування. Зізнання мають бути підкріплені іншими передбаченими процесуальним законодавством доказами, зокрема одержаними з застосуванням відповідних оперативних сил, засобів і методів, у тому числі оперативно-технічних засобів.

Аналогічний документ має ухвалити Верховний суд України, яким установити, що суди не повинні допускати до розгляду справи, обвинувачення в яких ґрунтується лише на зізнанні обвинуваченої особи. Зізнання має бути підкріплено іншими передбаченими процесуальним законодавством доказами.

Щодо напрямів запобігання вчинення працівниками правоохоронних органів катувань становлять інтерес результати проведеного автором анкетування слухачів груп юридичної спеціалізації Міжгалузевого інституту управління Міністерства вищої освіти і науки України (всього роздано 200 анкет, одержано відповіді від 192 респондентів). На запитання, чим зумовлені основні недоліки в діяльності правоохоронних органів України щодо боротьби з катуванням, респондентами були дані такі відповіді: а) відсутністю цілеспрямованої і предметної діяльності державних органів щодо боротьби із катуванням – 30,4 %; б) низьким рівнем підготовки кадрів правоохоронних органів – 27,9 %; в) корумпованістю державних структур з організованою злочинністю – 34,8 %; г) “офіційною” комерціалізацією підходу до розв’язання проблем забезпечення життєдіяльності правоохоронних органів (“придбання” техніки, канцелярського приладдя, бензину, ремонт службових приміщень на “спонсорських” засадах) – 6,9 %. На запитання, як можна попередити катування в правоохоронних органах, одержано такі відповіді: а) ретельно підбирати кадри – 32,1 %; б) ширше висвітлювати цю проблему в друкованих ЗМІ і на телебаченні – 28,6 %; в) проводити пропаганду серед населення з прав людини – 14,5 %; г) ввести до шкільної програми спеціальну дисципліну з прав людини – 24,8 %. Результати цього опитування можуть бути взяті за основу планування і проведення запобіжних заходів, спрямованих на викорінення в діяльності органів внутрішніх справ таких ганебних явищ, як катування та інші види жорстокого, нелюдського поводження.

Другою за чисельністю групою осіб, що допускають катування у службовій діяльності, є **працівники пенітенціарних установ**. Причини вчинення ними катувань аналогічні тим, що вчиняють працівники правоохоронних органів. Аналогічними є і умови, різниця лише в тому, що тут превалює намагання шляхом застосування катувань досягти високої дисципліни в установах виконання покарань, беззастережної покорі засуджених, отримати потрібні “зізнання”.

Запобіжним заходом можуть бути рекомендовані навчально-виховні заходи з персоналом пенітенціарних установ. Тут також мають систематично проводитися заняття, на яких обов’язково треба доводити до відома працівників вимоги міжнародних і національних нормативно-правових актів, присвячених охороні прав і основних свобод людини, захисту від катувань, жорстокого, нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження і покарання. Особливу увагу слід приділяти вивченню положень міжнародних і вітчизняних нормативно-правових актів, що визначають принципи поводження із засудженими. Це, у першу чергу, документи ООН “Основні принципи поводження з в’язнями”, “Мінімальні стандартні правила поводження з в’язнями”, “Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув’язненню будь-яким чином”, Кримінально-виконавчий кодекс України, Правила, затверджені наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань “Про затвердження нормативно-правових актів з питань тримання і поведінки осіб, узятих під варту, і засуджених у слідчих ізоляторах Державного департаменту України з питань виконання покарань”.

Державному департаменту України з питань виконання покарань слід видати наказ, яким категорично заборонити при проведенні навчань особового складу установ виконання покарань або навчань особового складу інших правоохоронних органів використовувати ув’язнених в якості “ляльки” при відпрацюванні прийомів затримання, припинення спротиву, приборкання масових заворушень тощо.

Лікарям медичних пунктів установ виконання покарань, незалежно від їх виду, слід надати самостійного статусу та ввести їх квартальний звіт перед

Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини особисто. Лікарі установ виконання покарань мають бути добре обізнані з Принципами медичної етики, ухваленими ООН, які визначають роль медичного персоналу, зокрема лікарів, щодо надання ув'язненим та особам, які позбавлені волі, захисту від тортур та інших жорстоких видів поводження або покарання.

Правовий нігілізм у суспільстві, недостатнє правове виховання учнів загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладів, студентів вищих навчальних закладів, а також недостатній рівень організації правової підготовки у військах є основною причиною існування такого явища, як "дідівщина" у середовищі **військовослужбовців**, яке проявляється у насильстві над особою, у тому числі у виді катування. Умовами існування такого явища є недоліки у проведенні військово-патріотичної і правової підготовки у конкретних військових частинах та з боку конкретних осіб їх командного складу, а також всездозволеність, всепрощення і потурання з боку командирів насильницьким діям осіб офіцерського, сержантського і рядового складу щодо молодих солдатів і новобранців, найчастіше з метою підкорити їх своєму впливу, придушити волю потерпілих до протидії злочинним посяганням.

Запобіжними заходами, спрямованими на запобігання насильства в армії є посилення військово-патріотичної і правової підготовки, суворе покарання винних за будь-які, навіть незначні, прояви насильства у середовищі військовослужбовців з обов'язковим оголошенням застосованих мір покарання всьому особовому складу військової частини, а в разі засудження військовослужбовця за такі дії – оголошувати про це в усіх військових частинах. Військовослужбовці також мають бути обізнані, крім військових статутів, з міжнародно-правовими документами.

Лікарі та інші медичні працівники також можуть бути причетними до катувань. Вони залучаються до катувань з метою визначення здатності жертви винести катування; надання медичної допомоги в разі ускладнень; передання особі, що здійснює катування, професійних знань і досвіду тощо. Допускаються факти катувань з боку медичного персоналу в психіатричних лікувальних закладах.

Як запобіжний захід насильницьких дій з боку медичних працівників слід розглядати посилення уваги до викладання в медичних навчальних закладах при підготовці студентів, ординаторів, закладах підвищення кваліфікації навчальної дисципліни з прав людини з обов'язковим вивченням положень міжнародно-правових документів.

Значну групу осіб, які вчинюють катування, становлять **інші фізичні особи** – громадяни України, іноземці, особи без громадянства. Часто причиною катувань з їхнього боку буває нігілістичне ставлення до закону, недовіра до правоохоронних органів у можливості вирішити спірне питання шляхом звернення до них. Проте найчастіше фізичні особи здійснюють катування для досягнення злочинної, як правило корисливої, мети (наприклад при викраденні людини з метою вимагання чужого майна).

Умовами, що сприяють вчиненню такого злочину, є такий недолік у діяльності правоохоронних органів, як відсутність реагування на повідомлення про жорстоке поводження, відмова у порушенні кримінальної справи за фактом насильства, винесення виправдувальних вироків судами у справах про катування тощо, що породжує у фізичних осіб уявлення про всездозволеність і безкарність. За даними нашого анкетування, умовами, що сприяють вчиненню катувань з боку інших фізичних осіб, є відсутність цілеспрямованої і предметної діяльності державних органів по боротьбі з катуванням (так вважають 30,4 % опитаних), низький рівень підготовки кадрів правоохоронних органів (27,9 %), корумпованість державних структур з організованою злочинністю (34,8 %), "офіційна" комерціалізація підходу до розв'язання проблем забезпечення життєдіяльності правоохоронних органів ("придбання" техніки, канцелярського приладдя, бензину, ремонт службових приміщень на "спонсорській" основі) тощо, за рахунок чого щодо підозрюваних осіб не порушуються кримінальні справи або їх дії кваліфікуються за статтями КК України, що передбачають більш м'яке покарання (6,9 %).

Запобіжними заходами, спрямованими на викорінення насильства, і в тому числі катувань, у середовищі пересічних громадян, є активізація правопросвітньої

роботи з населенням, висвітленням проблем охорони прав і свобод громадян, ознайомлення з вимогами міжнародно-правових і вітчизняних нормативних актів, присвячених захисту особи від насильницьких посягань, а саме: катувань та інших видів жорстокого, нелюдського та такого, що порушує гідність і честь особи, поводження, роз'ясненням змісту ст. 127 КК України (катування), мір покарання за цей злочин.

З боку правоохоронних органів і судів мають вживатися всі передбачені законом міри покарання до винних у вчиненні катування з оповіщенням щодо вжитих заходів у друкованих та електронних засобах масової інформації.

Напрями запобіжної роботи, спрямованої на недопущення катувань в Україні можна з'ясувати за результати проведеного нами анкетування щодо причин катувань в Україні. На запитання щодо причин, що зумовлюють катування в Україні, відповіді були такими: а) низький рівень культури населення – 19,9 %; б) низький рівень матеріального забезпечення – 13,9 %; в) неадекватне реагування правоохоронних органів на випадки вчинення цього виду злочину – 24,3 %; г) безкарність – 41,9 %. На запитання щодо причин недостатньої ефективності боротьби із катуванням в Україні одержано такі відповіді: а) неефективна законодавча база – 43,9 %; б) низький рівень професійної підготовки працівників правоохоронних органів України – 35,2 %; в) незадовільні соціальні умови – 20,9 %. Більшість респондентів дали позитивну відповідь на запитання, чи зменшиться кількість проявів цього злочину якщо збільшити санкцію ст. 127 (катування) – 52 %. Думки, що такий захід не призведе до зменшення кількості катувань, дотримуються 48 % опитаних.

З числа організаційних заходів, які дозволяють реалізувати міжнародно-правові та вітчизняні законодавчі приписи щодо запобігання катувань, можуть бути запропоновані такі, як: створення центрів документування катувань, центрів надання юридичної та психологічної допомоги людям, які постраждали від катувань; створення національного громадського органу контролю за дотриманням прав людини в місцях позбавлення волі. Велике запобіжне значення матиме створення Національної комісії з запобігання тортурам в установах виконання покарань, про що сповістило Міністерство юстиції України [2]. Діяльність цих формувань, а саме контакти з міжнародними органами, має широко оприлюднюватись у засобах масової інформації.

Отже, на підставі розгляду організаційно-правових засад профілактики катування, аналізу правових засад профілактики, з'ясування напрямів і завдань міжнародних та вітчизняних організацій, що здійснюють профілактику катування, відповідні відомства мають розробити пропозиції щодо профілактики катування та інших жорстоких видів поводження і покарання в діяльності правоохоронних органів, пенітенціарних установ, військових формувань, медичних установ, приватних охоронних структур, серед населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Катеринчук К. Характеристика особи злочинця у справах про катування / К. Катеринчук // Право України. – 2007. – № 8. – С. 64–68.
2. В Україні планується створити спеціальний державний орган, що запобігатиме тортурам в місцях ув'язнення / Міністерство юстиції України. – 24 лист. 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://helsinki/org.ua/index.php?id=1227521945>.

Отримано 24.02.2011